

“Alles draait om wat je niet meer ziet”

Het begon in 2004 tijdens een wandeling in het Zwarte Woud. Een moment was het waarop Diana Herz de *kleine* geschiedenis van haar eigen grootvader plots in het licht van de *grote* geschiedenis zag. Zoveel jaar later presenteert de Hasseltse kunstenaar met Duitse roots, in het kader van het residentieproject HOMEWORK C33, in het Hasseltse cultuurcentrum een installatie die dat moment, dat plotse besef van gelijktijdigheid en synchroniciteit, probeert te vatten en in beeld te brengen.

Toon Horsten

Diana Herz woont al vijftien jaar in Runkst. Ze heeft al een lang en actief traject in de wereld van het theater, de literatuur en de beeldende kunsten afgelegd, in Duitsland, in Nederland en in België. Momenteel werkt ze deeltijds als jeugdprogrammator bij het Theater aan het Vrijthof in Maastricht. Daarnaast is ze nog steeds als beeldend kunstenaar actief. Een selectie van haar werk was recent nog te zien in de Bottelarij in Wellen, waarbij vooral de veelzijdigheid van haar werk in het oog sprong. Het ene moment schildert ze bijna abstracte sneeuwlandschappen, het andere moment gaat ze aan de slag met nylonkousen. Tijdens haar residentie in cultuurcentrum Hasselt dook ze in haar eigen geschiedenis, en haalde speciaal voor de gelegenheid schaar en lijm boven. Ze vertrok vanuit een heel particulier, persoonlijk gegeven, en liet dat ontvouwen tot een universeel verhaal over identiteit en over het Duitsland van de twintigste eeuw.

“Ik ben geboren in het zuiden van Duitsland, in een enclave in Zwitserland, tussen Zürich en Schaffhausen,” vertelt ze. “Mijn roots langs moederskant lagen iets noordelijker, in het Zwarte Woud. Mijn grootvader komt uit een klein dorpje vlakbij Todtnauberg, op 25 kilometer van Freiburg-im-Breisgau. In mijn kindertijd kwam ik daar erg vaak. Ik trok met mijn opa de bossen in, en vond het allemaal even geweldig. Tot ik begon te *puberen*. Ik moest plots niks meer van het Zwarte Woud hebben, ik vond het ineens ouderwets, het was niet hip meer. Pas een kwarteeuw later ben ik op mijn stappen teruggekeerd, in 2004 heb ik het Zwarte Woud herontdekt. Toen ik er rondwandelde, besepte ik plots hoe mooi deze streek is. Sindsdien brengen we daar elk jaar onze kerst door, meestal in een prachtig sneeuwlandschap. Pas dan voel ik dat het echt winter en kerst is.”

Tijdens één van die wandelingen stootte Diana Herz op de boshut van de filosoof Martin Heidegger. Elfriede, de vrouw van de filosoof, liet die aan het eind van de jaren '20 in Todtnauberg voor hem bouwen. Heidegger geldt nog steeds als één van de belangrijkste Duitse filosofen van de twintigste eeuw, al kreeg zijn reputatie de voorbije jaren een fikse knauw. Het was al bekend dat Heidegger bij het begin van de jaren '30 voor de nazi's koos, en dankzij die overstap onder meer rector kon worden van de universiteit van Freiburg. De voorbije jaren verschenen ook verschillende delen van de *Schwarze Hefte*, de zwarte schriften, die aantekeningen bevatten waarin de filosoof zijn overtuigde antisemitisme ventileerde.

Taai

“Tijdens mijn studies heb ik zijn standaardwerk *Sein und Zeit* gelezen,” zegt Diana Herz. “Een boek dat hij nota bene in die hut in Todtnauberg geschreven heeft. Ik vond het een geweldig taai boek, en

ik slaagde er niet in het uit te lezen. Wat mij vooral intrigeert aan Heidegger, is hoe zo iemand, die echt tot de intellectuele top van Duitsland behoorde, toch een van de theoretici van de nazi's kon worden. Hij heeft de ideologie van de nationaal-socialisten in een nieuwe, breed uitgemeten wereldbeschouwing gegoten. Daar komt nog bij dat hij een vreselijk onaangenaam mens was. Hoe meer je over hem leest, hoe onaangener hij wordt. Hij was ook bijzonder manipulatief. Zelfs toen Rudolf Augstein, één van de beste Duitse journalisten van zijn tijd, hem in 1966 kwam interviewen voor het weekblad *Der Spiegel*, wond hij hem volledig rond zijn vinger. Augstein was geweldig goed voorbereid, maar toch trapte hij erin. En op voorhand had Heidegger het zo geregeld dat het interview pas na zijn dood mocht verschijnen.”

Toen Diana Herz in Todtnauberg bij de hut van Heidegger stond, in de bossen waar ze indertijd met haar grootvader kwam wandelen, sloeg haar fantasie op hol. De schrijver van *Sein und Zeit* en haar grootvader woonden in dezelfde streek, en frequenteerden dezelfde plaatsen. Misschien hadden ze elkaar ooit wel ontmoet... “Het contrast kon niet groter zijn. Mijn grootvader was van heel eenvoudige afkomst. Hij was één van de acht kinderen uit een boerengezin, maar had de pech niet de oudste zoon te zijn. Die kreeg later namelijk de boerderij. De andere kinderen, zoals mijn grootvader, eenmaal volwassen, moesten vertrekken en op andere manieren hun brood zien te verdienen. Mijn grootvader ging amper naar school, en werd uiteindelijk beenhouwer. En zo kwam ik op de vraag: Heidegger was in de nazi-tijd niet zuiver op de graat, maar hoe zat het met mijn grootvader?”

Kleinkinderen

Dat zij zich die vraag stelt, is niet uitzonderlijk. In Duitsland zijn het vooral de kleinkinderen van de oorlogsgeneratie die zich in het nazi-verleden zijn gaan verdiepen, ook in dat van hun eigen familieleden. Hun ouders, vaak tijdens de twaalf jaar dat het Derde Rijk duurde geboren en groot geworden, hadden er altijd over gezwegen. “Het was mijn generatie, die geboren werd midden de jaren '60, die lastige vragen begon te stellen. Dat was bij mij niet anders. Dat vonden ze niet prettig, want de generatie van mijn ouders was zoiets niet gewoon. Maar ik was niet tevreden, en ik bleef zoeken naar wat er gebeurd was.”

De zoektocht naar de oorlogservaringen van haar grootvader leverde vooral veel vragen op. “Zo lang hij leefde heb ik nooit een echt diepgaand gesprek met hem gevoerd, zeker niet over zijn ervaringen tijdens de oorlog. Daarom probeerde ik me een beeld te vormen van wat mijn opa had meegemaakt op basis van foto's uit het familie-album, en door te luisteren naar de verhalen die in de familie werden verteld. Daar kwam nog een ander probleem bij: er werd niet alleen gezwegen door de oorlogsgeneratie, er werd ook niet geluisterd naar de mensen die wél iets vertelden. Want als de dood echt dichtbij kwam, begonnen veel mensen van die generatie toch te vertellen wat ze hadden meegemaakt. Op zo'n moment bleek dat familieleden vaak alleen hoorden wat ze wilden horen, ze waren erg selectief. Als hun opa vertelde dat hij tientallen joden had doodgeschoten, maar in de loop van zijn verhaal zei dat hij voor één joods kind iets goeds had gedaan, dan hoorden ze alleen dat laatste. *Luister, opa was een beetje een held...* Terwijl die mensen zelf worstelden met al wat er voor de rest had plaatsgevonden.”

De grootvader van Diana Herz belichaamde voor haar de vraag hoe de wereld en haar familie zich tijdens de Hitlerjaren had gedragen. Wat hadden ze gedaan? Wat dachten ze? “Mijn grootvader was een soldaat als alle anderen. Hij was geen moedig man. In mijn jonge jaren was zich niet verzetten al voldoende om erbij te horen. Als je wat ouder wordt, ga je dat natuurlijk wat genuanceerder bekijken. Nu stel ik de vraag eerder wat algemener: wat bezielt mensen om te doen wat ze doen. Mijn grootvader had altijd in een afgelegen boerendorp gewoond, hij wist amper wat er in de rest van de wereld gebeurde. Als ze er al eens een krant zagen, gebeurde dat met veel vertraging. Hij ging

niet naar school, hij was arm en had geen bezittingen, maar plots voldeed hij aan een ideaal. Hij was blond, groot, en had blauwe ogen. Er werd een systeem geïnstalleerd dat besliste: 'Jij hoort tot een herenras, en in ons systeem kan je het ver schoppen. Enkel en alleen omdat je in het plaatje past. *Jou moeten we hebben!*' Ineens was hij iemand. Het ene moment had hij geen werk, het volgende moment werkte hij voor de Reichsarbeitsdienst, en stond hij met stenen te sleuren in het midden van een rivier. Toen hij heel oud was, zei hij ooit: 'Wat een heerlijke tijd. Met al die kameraden!'"

Elektriciteit

De tegenstelling tussen haar opa en Heidegger was groot. Maar ook weer niet. Aan de ene kant die goed ingelichte filosoof die beter had moeten weten. Aan de andere kant mijn grootvader, die zijn dorp amper uitkwam, en niet beter wist. Maar ze hadden ook veel gemeenschappelijk, vooral hun band met hun geboortestreek. "De vraag waaruit ik vertrok was: als die twee, zeer verschillende mensen elkaar ontmoet zouden hebben, wat zouden ze elkaar verteld hebben? Ze voelden zich allebei nauw verbonden met het Zwarte Woud en de streek rond Freiburg, zouden ze het daar over gehad hebben? Op een bepaald moment heeft Elfriede Heidegger aan de nazi's gevraagd om een elektriciteitsleiding naar de hut van haar man aan te leggen. Dat is uiteindelijk niet gebeurd. In mijn fantasie werd mijn grootvader er door de Reichsarbeitsdienst naartoe gestuurd."

Toen Diana Herz in 2004 terugkeerde uit het Zwarte Woud, zette ze zich meteen aan het schrijven, en verzon een verhaal over een ontmoeting tussen Heidegger en haar grootvader. Terwijl ze er aan werkte, stelde ze vast dat ze uiteindelijk geen schrijver is, maar toch in de eerste plaats een beeldend kunstenaar is en blijft. De Hasseltse schrijver-journalist Tuur Devens, tegen wie ze over het project vertelde, bood aan het verhaal op te schrijven. Hij ging er mee aan de slag, en het verhaal begon zijn eigen weg te gaan. Dit najaar verschijnt het boek, onder de titel, 'Opa en meneer Martin', bij uitgeverij Het Punt.

Een verhaal dat leidt tot een boek, zo gaat het meestal. Maar in het Hasseltse cultuurcentrum ontwikkelde Diana Herz ook een installatie. "Ik wilde het verhaal vertalen naar een medium dat het mijne is," zegt ze. "Na lang zoeken ben ik via een omweg bij de collage terechtgekomen. Daarbij vertrok ik van een viertal verhaallijnen, die ik in die collages heb verwerkt en samengebracht. Om te beginnen is er de tijdslijn van de grote geschiedenis, die loopt van de jaren '20, van bij het begin van de twintigste eeuw, tot in de jaren '60. Daarnaast zijn er natuurlijk de levensverhalen van mijn grootvader en van Martin Heidegger. En ten slotte is er dan mijn eigen verhaal, dat pas begint in de jaren '60."

Die vier verhaallijnen samenbrengen bleek niet vanzelfsprekend, want ze spelen zich in heel verschillende werelden af. "Wat het bijvoorbeeld moeilijk maakt, is dat je veel meer te weten kan komen over iemand als Heidegger, dan over je eigen grootvader of iemand anders uit je familie. Als niemand in de familie een kroniek bijhoudt, gaat bijna alles verloren. Terwijl er over een persoonlijkheid als Heidegger een echte overkill aan informatie is. Ik wilde die verschillende levenslijnen, elk in hun eigen wereld, laten samenvallen in één welbepaald moment in de tijd. De Rijkskristalnacht in november 1938 bijvoorbeeld, waarvan iedereen nu zegt dat het een belangrijk en gruwelijk keerpunt in de geschiedenis is. Ik ben dan afgedaald tot op microniveau, en heb proberen te reconstrueren welke invloed die gebeurtenis had op het leven van mijn opa. Het antwoord is even eenvoudig als verbijsterend: geen enkele. Het drong amper tot het kleine dorpje waar hij woonde door. En hoe zat het bij Heidegger? Op die manier wil ik de *gelijktijdigheid*, en zelfs de *relativiteit* van de dingen laten zien. Hoe vreselijk het ook was, op dat moment was het in Todtnauberg belangrijker dat er een kind werd geboren, of dat er iemand stierf. Schrijver Erich Kästner beschrijft ergens heel mooi hoe hij in de befaamde Rijkskristalnacht zijn eigen straat niet in mocht. Politieagenten hielden hem tegen. In de verte zag hij vijf bruinhemden etalages van joodse winkels in gruzelementen slaan. Vijf mensen! En

beschermd door de politie. De volgende ochtend stond in de nazi-pers dat 'de volkswoede' zich tegen die winkels had gekeerd. Terwijl haast niemand in de buurt iets had gemerkt. Zelfs tijdens de boekverbrandingen van de nazi's ging één straat verder het gewone leven zijn gang. Hoogstens vroegen de mensen zich af waar die brandgeur vandaan kwam. Die gelijktijdigheid heeft me altijd gefascineerd."

Collages

Heel lang werkte Diana Herz met een tijdslijn waarop ze die verhalen naast elkaar legde, pas in laatste instantie koos ze voor echte collages. "Ik besloot fragmenten uit verschillende informatiedragers te gaan combineren. Het ging daarbij om foto's uit de albums van mijn grootvader, dan weer om beelden van Heidegger, soms ook van Hitler – zonder dat je ziet om wie het precies gaat. Dat is belangrijk, want als de mensen zien dat het om Hitler gaat, letten ze meteen niet meer op de details. Vaak zoom ik in op in wezen heel onbelangrijke details. Die heb ik vervolgens gekopieerd, verknipt en tot een nieuw geheel geassembleerd. En die beelden hang ik in een ruimte waar heel alledaagse, zelfs kitscherige voorwerpen staan en hangen, zoals een koekoeksklok, die het doorgaan van het gewone, huiselijke leven suggereren."

De collages spitsen de aandacht telkens toe op één thema. "Ik ging op zoek naar gelijkenissen. Ik kwam bij de verknochtheid aan het Zwarte Woud van mijn grootvader en van Heidegger, waardoor je meteen bij de *Blut und Boden* van Hitler zit. Maar vooral kwam ik uit bij de manier waarop kinderen, honden en handen in beeld worden gebracht. Zo breng ik de manier waarop Heidegger, mijn opa en Hitler hun handen gebruikten bij elkaar in één collage. En je ziet niet welke hand van wie is... Alles is anders bij mijn opa, bij Hitler en bij Heidegger, maar ook weer niet. En om ons er aan te herinneren dat beeldmanipulatie van alle tijden is, heb ik er ook nog de hand van Donald Trump in verwerkt. Het is echt hallucinant als je ziet hoe groot de gelijkenissen zijn. Ik vertrok soms ook van foto's van kleine kinderen die op Hitler staan te wachten tijdens één of andere evenement. In blijde verwachting, dikwijls met een beate glimlach op het gezicht. En ik heb een foto van mezelf als kind erin verwerkt. Want de kans is groot dat, als ik dertig jaar eerder was geboren, er ook tussen had gestaan. Ook hier focus ik op details om mijn boodschap duidelijk in de verf te zetten. Het is ongelooflijk hoe kinderen en het beeld van die kinderen in die tijd gemanipuleerd werd."

"De collagetechniek werd al gebruikt tijdens de Eerste Wereldoorlog. Voor propagandadoeleinden werd letterlijk alles uitgeknipt en weer aan elkaar geplakt met lijm. In wezen is het een heel oude, zeg maar ouderwetse techniek. Ook toen al werden er mensen weggeknipt, en soms zelfs bijgevoegd. Beeldmanipulatie is van alle tijden, al gebeurt het nu wellicht veel meer dan vroeger. Er zijn nu zelfs speciale computerprogramma's voor. Door in te zoomen op details wil ik inbreken in de manier waarop de toeschouwer die beelden bekijkt. Hoe minder overzicht je hebt en hoe dichter je bij een beeld komt, hoe meer afstand je neemt in ruimte en tijd. En op die manier herken en zie je dingen, en leg je verbanden. En ondertussen spring ik heen en weer tussen de grote en de kleine geschiedenis, tussen het verhaal van Hitler en dat van mijn opa. Soms is het hetzelfde verhaal, maar even vaak ook niet. En de toeschouwer, die mag er zijn eigen betekenis aan geven. Bij deze collages gaat het niet alleen om wat je ziet. Het belangrijkste is misschien wel wat is weggeknipt, het papier dat in de vuilniszakken zit. Alles draait om wat je niet meer ziet."